BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARDA AKSIOLOGIK KOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK MODELI VA UNING TARKIBIY KOMPONENTLARI

Siddikov Baxtiyor Saidkulovich
Farg‘ona davlat universiteti, pedagogika fanlari nomzodi, professor
E-mail: bs.siddiqov@pf.fdu.uz
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-7712-6654
DOI:https://doi.org/10.5281/zenodo.23194188

Annotatsiya. Ushbu maqolada bo‘lajak o‘qituvchilarda aksiologik kompetensiyalarni rivojlantirishning pedagogik modeli, uning tarkibiy bloklari va funksional aloqalari tahlil qilinadi. Model maqsadli, metodologik, mazmuniy, tashkiliy-texnologik, diagnostik-refleksiv va natijaviy bloklarning o‘zaro birligiga asoslanadi. Motivatsion-qadriyatli, kognitiv-aksiologik, kommunikativ-deontologik, faoliyatli-amaliy va refleksiv-baholovchi komponentlar diagnostik-yo‘naltiruvchi, kognitiv-ma’noviy, qadriyatli tanlov, faoliyatli-amaliy va refleksiv-korreksion bosqichlar bilan muvofiqlashtiriladi. Tadqiqot natijasida modelning chiziqli emas, balki yangi pedagogik vaziyatlar ta’sirida muntazam yangilanib boruvchi siklik xususiyati asoslanadi. Mazmuniy-integrativ, subyekt-muhit, faoliyatli-amaliy, mentorlik-refleksiv, kadr-metodik va diagnostik-korreksion shart-sharoitlarning model samaradorligini ta’minlovchi omillar sifatidagi o‘rni ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: aksiologik kompetensiya, pedagogik model, bo‘lajak o‘qituvchi, tarkibiy komponent, pedagogik shart-sharoit, refleksiya, qadriyatli tanlov

Аннотация. В статье анализируется педагогическая модель развития аксиологических компетенций будущих учителей, ее структурные блоки и функциональные связи. Модель основана на единстве целевого, методологического, содержательного, организационно-технологического, диагностико-рефлексивного и результативного блоков. Мотивационно-ценностный, когнитивно-аксиологический, коммуникативно-деонтологический, деятельностно-практический и рефлексивно-оценочный компоненты соотносятся с этапами аксиологического развития. Обоснован циклический характер модели и определены педагогические условия ее эффективного функционирования.

Ключевые слова: аксиологическая компетенция, педагогическая модель, будущий учитель, структурный компонент, педагогические условия, рефлексия, ценностный выбор

Abstract. The article analyzes a pedagogical model for developing axiological competencies in pre-service teachers, its structural blocks and functional relationships. The model integrates target, methodological, content, organizational-technological, diagnostic-reflective and outcome blocks. Five components—motivational-value, cognitive-axiological, communicative-deontological, activity-practical and reflective-evaluative—are aligned with developmental stages. The study substantiates the cyclical nature of axiological development and identifies pedagogical conditions supporting the effective functioning of the model.

Keywords: axiological competence, pedagogical model, pre-service teacher, structural component, pedagogical conditions, reflection, value-based choice

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

KIRISH

Zamonaviy pedagogik ta’limda bo‘lajak o‘qituvchini kasbiy faoliyatga tayyorlash faqat predmet va metodik bilimlarni o‘zlashtirish bilan cheklanmaydi. Pedagog o‘z faoliyatida inson qadr-qimmati, adolat, mas’uliyat, hamkorlik, akademik halollik, inklyuzivlik va kasbiy burch kabi qadriyatlarni turli pedagogik vaziyatlarda ongli ravishda safarbar eta olishi lozim. Shu sababli aksiologik kompetensiyalarni rivojlantirishni alohida tarbiyaviy ta’sirlar yig‘indisi sifatida emas, o‘zaro bog‘langan maqsad, mazmun, faoliyat, diagnostika va refleksiyaga ega pedagogik model asosida tashkil etish zarur.

Pedagogik model tadqiq qilinayotgan jarayonning muhim elementlari, ularning o‘zaro aloqalari, rivojlanish mexanizmlari va kutiladigan natijani yaxlit ko‘rinishda ifodalash imkonini beradi. Aksiologik kompetensiyalar kontekstida modelning vazifasi qadriyatni bilishdan uni anglash, baholash, ongli tanlash, interiorizatsiya qilish, pedagogik faoliyatda namoyon etish va refleksiv korreksiyalashgacha bo‘lgan dinamik jarayonni metodik boshqarishdan iborat.

Maqolaning maqsadi bo‘lajak o‘qituvchilarda aksiologik kompetensiyalarni rivojlantirish pedagogik modelining tarkibiy bloklari, komponentlari, bosqichlari va pedagogik shart-sharoitlarini tizimli ravishda ochib berish hamda ularning funksional aloqadorligini asoslashdan iborat.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Pedagogik aksiologiya doirasida A.Kaldibekova va B.X.Xodjayev inson va ta’limni bazaviy qadriyat sifatida ko‘rib, qadriyatli ong, munosabat va xulq-atvor birligini pedagogik jarayonning muhim natijasi sifatida talqin qiladilar. Sh.Q.Mardonov ta’limiy qadriyatlarning pedagog kadrlarni tayyorlashdagi maqsad va mezonlik funksiyasini asoslagan. N.A.Muslimovning kasbiy kompetentlikka doir qarashlari bilim, faoliyat, mas’uliyat, hamkorlik va o‘zini rivojlantirishning integrativ tabiatini ko‘rsatadi.

Xorijiy tadqiqotlarda M.Willemse, M.Lunenberg va F.Korthagen qadriyatlar bilan ishlashda nazariy bilim, refleksiya va o‘qituvchi-pedagogning shaxsiy namunasini birlashtirish zarurligini ko‘rsatgan. R.Thornberg qadriyatlar ta’limida professional bilimning yetarli emasligi intuitiv yondashuvlarga olib kelishini qayd etadi. N.Pantić va T.Wubbels o‘qituvchining axloqiy qadriyatlari uning shaxslararo munosabatlari va madaniy kompetentligi bilan bog‘liqligini aniqlagan.

Mazkur qarashlar aksiologik kompetensiyani faqat bilim yoki munosabat sifatida emas, qadriyatli motivatsiya, bilim, etik muloqot, faoliyat va refleksiyaning birligi sifatida modellashtirish zarurligini ko‘rsatadi. Shuningdek, Council of Europe kompetensiyalar modelida qadriyatlar, munosabatlar, ko‘nikmalar hamda bilim va tanqidiy tushunishning birgalikda safarbar etilishi ta’kidlanadi. Bu pedagogik modelda komponentlararo integratsiya va real vaziyatga ko‘chirish mexanizmlarining mavjud bo‘lishini talab qiladi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqot metodologiyasi aksiologik, tizimli, kompetensiyaviy, faoliyatli, deontologik, refleksiv va integrativ yondashuvlar uyg‘unligiga tayandi. Aksiologik yondashuv qadriyatni pedagogik faoliyatning maqsadi va mezoni sifatida; tizimli yondashuv model bloklari o‘rtasidagi aloqalarni; kompetensiyaviy yondashuv bilim, munosabat va harakatning real vaziyatda safarbar etilishini; faoliyatli yondashuv qadriyatli tanlovni amaliy harakatga ko‘chirishni; refleksiv yondashuv esa natijani qayta baholash va korreksiyalashni asoslashga xizmat qildi.

Tadqiqotda nazariy tahlil, kontent-tahlil, qiyosiy tahlil, tizimlashtirish, pedagogik modellashtirish va konstruktiv muvofiqlashtirish usullaridan foydalanildi. Modelni loyihalashda aksiologik kompetensiyaning besh komponenti, rivojlanish bosqichlari, tashkiliy-pedagogik mexanizmlar, pedagogik shart-sharoitlar, diagnostik vositalar va natijaviy darajalar o‘rtasidagi funksional moslik tekshirildi.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Empirik asos sifatida dissertatsiya tadqiqotida Farg‘ona davlat universiteti, Navoiy davlat universiteti va Guliston davlat universitetining pedagogika ta’lim yo‘nalishlaridan jami 373 nafar respondent jalb qilingan kvazi-eksperimental dizayn nazarda tutilgan.

NATIJALAR

Tadqiqot natijasida bo‘lajak o‘qituvchilarda aksiologik kompetensiyalarni rivojlantirish modeli olti o‘zaro bog‘langan blok asosida tizimlashtirildi. Maqsadli blok jamiyat va oliy pedagogik ta’limning inson qadr-qimmatini himoya qiladigan, adolatli qaror qabul qiladigan, madaniy xilma-xillikka hurmat bilan yondashadigan, raqamli muhitda etik mas’uliyatni saqlaydigan va o‘z faoliyatini refleksiv takomillashtiradigan pedagogga bo‘lgan ehtiyojidan kelib chiqadi.

Metodologik blok yondashuvlar, pedagogik qonuniyatlar, tamoyillar va ilmiy qoidalarni birlashtiradi. Unda bilim–munosabat–tanlov–faoliyat–refleksiya birligi, interiorizatsiya va eksteriorizatsiyaning o‘zaro bog‘liqligi, diagnostika va korreksiyaning uzviyligi asosiy metodologik qoidalar sifatida qaraladi.

Mazmuniy blok aksiologik savodxonlik, kasbiy-axloqiy tanlov, pedagogik muloqot, faoliyat va loyiha hamda refleksiyani qamrab oladi. Ushbu blokning vazifasi qadriyatlarni abstrakt tushunchadan shaxsiy ma’no, kasbiy me’yor va amaliy tajribaga aylantirishdir. Tashkiliy-texnologik blok esa bosqichlar, mexanizmlar, shakllar, metodlar, vositalar va pedagogik hamkorlikni birlashtirib, mazmunning talabaning faol tanlovi va faoliyati orqali o‘zlashtirilishini ta’minlaydi.

Diagnostik-refleksiv blok mezon, ko‘rsatkich, diagnostik vositalar, darajalar, monitoring va korreksiyani birlashtiradi. Natijaviy blok esa barqaror aksiologik kompetentlik, qadriyatga asoslangan pedagogik faoliyat, mas’uliyatli va refleksiv kasbiy pozitsiyani ifodalaydi.

1-jadval. Pedagogik model bloklarining funksional tavsifi

Model bloki	Asosiy mazmun	Funksional natija
Maqsadli	Ijtimoiy-pedagogik buyurtma, maqsad va vazifalar	Aksiologik rivojlanish yo‘nalishini belgilaydi
Metodologik	Yondashuvlar, qonuniyatlar, tamoyillar	Modelning ilmiy izchilligini ta’minlaydi
Mazmuniy	Aksiologik savodxonlik, tanlov, muloqot, faoliyat, refleksiya	Yaxlit aksiologik tajribani shakllantiradi
Tashkiliy-texnologik	Bosqich, mexanizm, metod, vosita va hamkorlik	Deklarativ bilimni mas’uliyatli faoliyatga ko‘chiradi
Diagnostik-refleksiv	Mezon, ko‘rsatkich, daraja, monitoring va korreksiya	Dalilga asoslangan rivojlantiruvchi qayta aloqani ta’minlaydi
Natijaviy	Barqaror aksiologik kompetentlik	Qadriyatga asoslangan pedagogik faoliyatni ifodalaydi

Modelning ichki dinamikasi besh tarkibiy komponentning o‘zaro bog‘liqligi bilan belgilanadi. Motivatsion-qadriyatli komponent kasbiy qadriyatlarga ichki ehtiyoj va pedagogik faoliyatning ma’nosini; kognitiv-aksiologik komponent milliy, umuminsoniy va kasbiy-pedagogik qadriyatlar, etika va deontologiya haqidagi tizimli bilimni; kommunikativ-deontologik komponent hurmat, empatiya, xolislik, maxfiylik va hamkorlikka asoslangan muloqotni; faoliyatli-amaliy komponent qadriyatli muammoni aniqlash, muqobil yechimlarni baholash va qarorni amalda namoyon etishni; refleksiv-

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

baholovchi komponent esa qaror va xatti-harakatning qadriyatli asoslarini tahlil qilish hamda keyingi strategiyani korreksiyalashni qamrab oladi.

Mazkur komponentlar diagnostik-yo‘naltiruvchi, kognitiv-ma’noviy, qadriyatli tanlov, faoliyatli-amaliy va refleksiv-korreksion bosqichlar bilan muvofiqlashtiriladi. Natijada rivojlanish chiziqli emas, balki refleksiya va korreksiya orqali yangi motivatsiya, bilim va pedagogik vaziyatga qaytuvchi siklik jarayon sifatida namoyon bo‘ladi.

Modelning samarali ishlashi mazmuniy-integrativ, subyekt-muhit, faoliyatli-amaliy, mentorlik-refleksiv, kadr-metodik va diagnostik-korreksion pedagogik shart-sharoitlarning birligini talab qiladi. Mazmuniy-integrativ shart qadriyatlarni fanlararo mazmunga singdiradi; subyekt-muhit sharti universitetdagi real munosabatlarni adolat va hurmat mezonlari bilan uyg‘unlashtiradi; faoliyatli-amaliy shart qadriyatni real vaziyatda sinashga imkon beradi; mentorlik-refleksiv shart individual qayta aloqani; kadr-metodik shart professor-o‘qituvchilarning metodik tayyorgarligini; diagnostik-korreksion shart esa rivojlanishni muntazam kuzatish va korreksiyalashni ta’minlaydi.

2-jadval. Pedagogik modelning samaradorligini ta’minlovchi shart-sharoitlar

Pedagogik shart-sharoit	Mazmuni	Modeldagi vazifasi
Mazmuniy-integrativ	Qadriyatlarni fan mazmuni va kasbiy vaziyatlar bilan integratsiyalash	Bilim va qadriyatli ma’noni bog‘lash
Subyekt-muhit	Adolat, hurmat, hamkorlikka asoslangan ta’lim muhiti	Qadriyatlarning yashirin muhitda ham qo‘llab-quvvatlanishi
Faoliyatli-amaliy	Dilemma, keys, mikroo‘qitish, amaliyot va loyiha	Qadriyatli qarorni faoliyatda sinash
Mentorlik-refleksiv	Mentor fikri, refleksiv kundalik, e-portfolio	Shaxsiy pozitsiya va o‘zini korreksiyalash
Kadr-metodik	Professor-o‘qituvchilarning aksiologik-metodik tayyorgarligi	Modelni izchil joriy etish
Diagnostik-korreksion	Ko‘p manbali baholash va individual profil	Rivojlanish trayektoriyasini boshqarish

MUHOKAMA

Taklif etilgan model qadriyatlar ta’limini qo‘shimcha tarbiyaviy komponent sifatida emas, bo‘lajak o‘qituvchining kasbiy tayyorgarligini boshqaruvchi transversal asos sifatida talqin qiladi. Bu jihat Council of Europe doirasidagi qadriyatlar, munosabatlar, ko‘nikmalar va bilimning yaxlit safarbar etilishi g‘oyasi bilan uyg‘unlashadi.

Modelning o‘ziga xosligi komponentlarni faqat tavsiflash bilan cheklanmay, ularni rivojlanish bosqichlari, pedagogik shart-sharoitlar va diagnostik qayta aloqa bilan muvofiqlashtirishidadir. Willemse, Lunenberg va Korthagen qayd etgan nazariya, refleksiya va shaxsiy namuna birligi bu modelda faoliyatda sinash, pedagogik dilemma va diagnostik korreksiya bilan to‘ldiriladi.

Modelning siklik tabiati aksiologik kompetensiyaning bir marta shakllanib, o‘zgarmas holatga kelmasligini ko‘rsatadi. Yangi pedagogik vaziyat, madaniy kontekst yoki raqamli-etik muammo talabaning ilgari shakllangan qarashlarini qayta ko‘rib chiqishni talab qilishi mumkin. Shu sababli refleksiv-korreksion aloqa modelning yakuniy emas, balki qayta boshlovchi mexanizmi hisoblanadi.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Pedagogik modelni amaliyotga joriy etishda uning barcha bloklarini bir xil darajada faollashtirish muhim. Faqat mazmunni yangilash, biroq diagnostika va muhitni o‘zgartirmaslik yoki faqat interfaol metodlardan foydalanib, qadriyatli maqsad va mezonlarni aniq belgilamaslik tizimli natijani cheklaydi. Demak, modelning samaradorligi uning ichki muvofiqligi va barcha shart-sharoitlarning birgalikda ishlashiga bog‘liq.

XULOSA

Bo‘lajak o‘qituvchilarda aksiologik kompetensiyalarni rivojlantirish pedagogik modeli maqsadli, metodologik, mazmuniy, tashkiliy-texnologik, diagnostik-refleksiv va natijaviy bloklarning o‘zaro funksional birligiga asoslanadi.

Modelning motivatsion-qadriyatli, kognitiv-aksiologik, kommunikativ-deontologik, faoliyatli-amaliy va refleksiv-baholovchi komponentlari qadriyatni bilishdan uni kasbiy faoliyat regulyatoriga aylantirishgacha bo‘lgan jarayonni ifodalaydi. Rivojlanish siklik xarakterga ega bo‘lib, refleksiya va korreksiya yangi pedagogik vaziyatga mos yangilanishni ta’minlaydi.

Mazmuniy-integrativ, subyekt-muhit, faoliyatli-amaliy, mentorlik-refleksiv, kadr-metodik va diagnostik-korreksion shart-sharoitlarning birligi modelning amaliy ishlashini ta’minlaydi. Shu sababli aksiologik kompetensiyalarni rivojlantirishda model elementlarini alohida emas, yaxlit pedagogik tizim sifatida joriy etish maqsadga muvofiq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Kaldibekova A., Xodjayev B.X. Pedagogik aksiologiya. – Toshkent: Alisher Navoiy nomidagi O‘zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2009.
2. Mardonov Sh.Q. Pedagog kadrlarni ta’limiy qadriyatlar asosida tayyorlash va malakasini oshirishning pedagogik asoslari: ped. fan. dokt. diss. – Toshkent, 2006.
3. Muslimov N.A., Urazova M.B., Eshpulatov Sh.N. Kasb ta’limi o‘qituvchilarining kasbiy kompetentligini shakllantirish texnologiyasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2013.
4. Council of Europe. Reference Framework of Competences for Democratic Culture: Guidance Document for Higher Education. – Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2020.
5. UNESCO. AI Competency Framework for Teachers. – Paris: UNESCO, 2024. DOI: 10.54675/ZJTE2084.
6. Willemse M., Lunenberg M., Korthagen F. Values in Education: A Challenge for Teacher Educators // Teaching and Teacher Education. – 2005. – Vol. 21, No. 2. – P. 205–217. DOI: 10.1016/j.tate.2004.12.009.
7. Thornberg R. The Lack of Professional Knowledge in Values Education // Teaching and Teacher Education. – 2008. – Vol. 24, No. 7. – P. 1791–1798. DOI: 10.1016/j.tate.2008.04.004.
8. Pantić N., Wubbels T. Teachers’ Moral Values and Their Interpersonal Relationships with Students and Cultural Competence // Teaching and Teacher Education. – 2012. – Vol. 28, No. 3. – P. 451–460. DOI: 10.1016/j.tate.2011.11.011.
9. Shapira-Lishchinsky O. Teachers’ Critical Incidents: Ethical Dilemmas in Teaching Practice // Teaching and Teacher Education. – 2011. – Vol. 27, No. 3. – P. 648–656. DOI: 10.1016/j.tate.2010.11.003.
10. Zeichner K. Rethinking the Connections Between Campus Courses and Field Experiences in College- and University-Based Teacher Education // Journal of Teacher Education. – 2010. – Vol. 61, No. 1–2. – P. 89–99. DOI: 10.1177/0022487109347671.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

11. Zhang C., Schießl J., Plößl L., Hofmann F., Gläser-Zikuda M. Evaluating reflective writing in pre-service teachers: The potential of a mixed-methods approach // Education Sciences. – 2023. – Vol. 13, No. 12. – 1213. DOI: 10.3390/educsci13121213.
12. Boud D., Molloy E. Rethinking Models of Feedback for Learning: The Challenge of Design // Assessment & Evaluation in Higher Education. – 2013. – Vol. 38, No. 6. – P. 698–712. DOI: 10.1080/02602938.2012.691462.
13. Eyler J. Reflection: Linking Service and Learning – Linking Students and Communities // Journal of Social Issues. – 2002. – Vol. 58, No. 3. – P. 517–534. DOI: 10.1111/1540-4560.00274.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.